

Dostrzeganie pozytywnych i negatywnych stron patriotyzmu:

o złożoności standardów wartościowania
u osób o różnym stopniu dystynktywności schematu JA¹

Dorota Karwowska²

Wydział Psychologii UW

Maria Jarymowicz

Instytut Studiów Społecznych UW

PERCEIVING THE POSITIVE AND NEGATIVE SIDES OF PATRIOTISM:
ON THE SELF-SCHEMA DISTINCTIVITY
AND THE COMPLEXITY OF THE EVALUATIVE STANDARDS

Abstract. The paper deals with the relationship between the self-schema distinctivity and the cognitive standards of evaluation. The hypothesis predicted that the level of the self-schema distinctivity correlates with the complexity of standards of reflective evaluation. The paper presents the findings from two studies, both supporting the hypothesis: the subjects with the relatively lowest level of the self-schema distinctivity perceived mainly some positive aspects of patriotic attitudes, whereas those with the highest level of the self-schema distinctivity generated more numerous arguments – positive and negative ones.

PROCESY WARTOŚCIOWANIA (I ICH ODNIESIENIA DO PATRIOTYZMU)

Wartościowanie może mieć dwie istotnie różne formy (Reykowski, 1985, s. 10): „1. formę reakcji afektywnej oraz 2. formę sądu ewaluatywnego” – ta ostatnia „implikuje zastosowanie standardu ewaluatywnego”. Wedle naszej terminologii (Jarymowicz, 1997) oraz rozwijanej koncepcji dwóch systemów wartościowania (Jarymowicz, 2001a), zachodzące automatycznie **reakcje afektywne** mogą mieć (a) postać *ja w n a* (podmiot czuje to, co psychika wartościuje, choć często nawet *ex post* nie wie, dlaczego coś lubi czy czegoś nie lubi) bądź (b) postać *u t a j o n a*, gdy reakcje afektywne powstają „drogą dolną” (w terminologii LeDoux, 1996), w oparciu o mechanizmy podkorowe, bez pośrednictwa świadomości bodźca, ani – tym bardziej – jego oceniania z namysłem i wykorzystaniem wyartykułowanych standardów pojęciowych (afekt wyznacza wówczas ukierunkowania zachowań, a podmiot nie zdaje sobie sprawy z ich źródeł – por. Pochwatko, 2003). **Sądy ewaluatywne**, choć wymagają złożonych operacji myślenia, także nie są wolne od afektu: może on leżeć u podstaw poznawczych analiz rzeczywistości, a zawsze pojawia się ponadto wtórnie – gdy w procesie oceniania rzeczywistości dochodzimy do jakichś konkluzji, to oczywiście smucimy się nimi lub radujemy.

Oba te sposoby wartościowania mają swe źródła w dwóch różnych systemach regulacji psychicznej: regulacji automatycznej i regulacji refleksyjnej. Pierwszy typ regulacji ma charakter bezwysiłkowy i pozawolitionalny: psychika funkcjonuje samoczynnie. Drugi – wymaga woli, zaangażowania wysiłku i uwagi podmiotu (występuje więc „w przyrodzie” rzadziej). Oba sposoby wartościowania prowadzą do trwałych skutków odmiennego rodzaju. Istotą pierwotnych reakcji afektywnych jest wartościowanie jednoznaczne – **holistyczne i homogeniczne**. Dostarczają one prostych i jasnych wskazówek: rzeczywistość jawi się jako dobra lub zła i wiadomo, jak należy się wobec niej zachować. Utrwalone wzorce reagowania afektywnego wyznaczają „uprzedzenia”: szybkie reakcje na (śladowe nawet) sygnały, powiązane z daną klasą obiektów znanych (organizmowi, psychice) z przeszłego doświadczenia – reakcje szybsze niż proces rozpoznania obiektu (co prowadzi często do zachowań nieadekwatnych). Sądy natomiast wymagają deliberacji, a w ich wyniku możliwe jest dostrzeżenie **negatywnych i pozytywnych stron tego samego obiektu** czy stanu rzeczy. Oparte na poznawczych, wyartykułowanych standardach ewaluatywnych (Reykowski, 1990), prowadzą do formowania się systemu mniej lub bardziej złożonych przekonań na temat rzeczywistości i związanych z nimi postaw. W związku z tymi dwoma systemami wartościowania trwale ustosunkowania wobec rzeczywistości są wypadkową emocji spontanicznych i uczuć pochodnych od mniej lub bardziej pogłębionych przemyśleń (Jarymowicz, 1998). W zależności od proporcji, postawy są więc mniej lub bardziej racjonalne i poddające się kontroli.

Dotyczy to także postaw patriotycznych. *Patriotyzm* (por. *Słownik języka polskiego*, 2000) to „miłość do ojczyzny

1 Badania dofinansowane z grantu badań statutowych KBN dla Instytutu Studiów Społecznych UW (2002).

2 Adres do korespondencji: Wydział Psychologii UW, ul. Stawki 5/7, 00-183 Warszawa.

DOROTA KARWOWSKA, MARIA JARYMOWICZ

i własnego narodu, połączona z gotowością poświęcenia się dla nich”. Miłość taka – jak każda inna – może być „ślepa”, egoistyczna, bezkrytyczna. Może być dla podmiotu nierozróżnialna od tego, co wiąże się z nacjonalizmem czy z szowinizmem. Z perspektywy zewnętrznego obserwatora czyż patriotyzm może być związany z niefortunnym pojmowaniem dobra ojczyzny. By dokonać takiej oceny, trzeba jednak dysponować rozwiniętymi standardami wartościowania, powiązanych z pojęciem „patriotyzm”. Bodaj większości ludzi „patriotyzm” kojarzy się z czymś dobrym, ale tylko część ludzi potrafi dostrzec możliwe negatywne strony uczuć patriotycznych.

Dystynktywność schematu JA i jej związek z wartościowaniem afektywnym vs opartym na wyartykułowanych standardach wartościowania

Od połowy lat osiemdziesiątych prowadzimy badania nad znaczeniem formowania się tożsamości osobistej dla funkcjonowania społecznego (por. np. Jarymowicz, 1992). W szczególności przedmiotem naszych zainteresowań było i jest wyodrębnienie się schematu JA spośród innych schematów poznawczych – jako warunku pełnienia przez strukturę JA istotnych funkcji regulacyjnych. Przyjmujemy, że warunkiem koniecznym (choć niewystarczającym) kształtowania się systemu wartości, standardów i norm osobistych (uznawanych za własne i respektowanych we własnym funkcjonowaniu – por. Schwartz, 1976; Gołąb, 1978) jest uprzednie wyodrębnienie się poznawczej reprezentacji własnej osoby spośród innych reprezentacji, bowiem dopiero wówczas możliwa jest rozdzielność JA-podmiotowego i JA-przedmiotowego, a co za tym idzie – samoobserwacja, wybór wartości i celów, a w oparciu o nie – samoocena i samokontrola.

W badaniach przyjmujemy za miarę owego wyodrębnienia – „odrębności schematu JA względem INNYCH” czy krócej: „dystynktywności (schematu) JA” – rozłączność puli wymiarów schematowych (Markus, 1977), przypisywanych przez osobę badaną własnemu JA, względem puli wymiarów schematowych przypisanych INNYM (w szczególności kategorii MY). Tak operacjonalizowana dystynktywność JA jest podstawą podziału badanych na kategorie, co do których spodziewamy się istotnych różnic w funkcjonowaniu. Wiele hipotez zyskało potwierdzenie w naszych badaniach (por. Jarymowicz, 1994).

Jeden z nurtów badań (podjęty także w niniejszym artykule) odnosi się do problemu związków pomiędzy dystynktywnością schematu JA a wielością, różnorodnością i złożonością posiadanych standardów wartościowania, wykorzystywanych w toku refleksyjnego oceniania rzeczywistości. Wyniki dotychczasowych badań (por. np. Krzemionka, 1993; Jarymowicz, 1994; Karwowska, 2001a; Rutkowska, 2003; Rutkowska i Szuster – w druku) zdają się potwierdzać następujące uogólnienie: osoby o słabym stopniu wyodrębnienia schematu JA są zdane w większym stopniu na regulację afektywną (niż osoby o wyodrębnionym schemacie JA), która uniemożliwia dystans wobec własnych emocji, dostrzeganie różnorodności standardów wartościowania i cudzej perspektywy, funkcjonowanie prospołeczne wobec członków grup obcych itd.

Tak na przykład osoby uzyskujące w badaniach niskie wskaźniki dystynktywności JA przejawiały więcej symptomii dla INNEGO podobnego do JA niż niepodobnego, posługiwały się raczej egocentrycznymi niż nieegocentrycznymi standardami wartościowania, generowały więcej pomysłów co do tego, jak pomóc swojemu, w porównaniu z tym, jak pomóc obcemu. Odmiennie funkcjonowały osoby o wysokich wskaźnikach dystynktywności JA; przejawem tego było m.in. generowanie liczniejszych pozasobistych kryteriów wartościowania (Krzemionka, 1993), mniejsza pochopność w formułowaniu sądów o obcych (Kwiatkowska, 1994) czy dłuższy czas namysłu przy ocenianiu walorów projektu domku jednorodzinnego autorstwa osób różnych narodowości (Maison, 1994). Dane tego typu dostarczały pewnego wsparcia dla hipotez, ale ostatnie lata badań przyniosły rezultaty wspierające nasze hipotezy nieco bardziej bezpośrednio.

Jedno z badań dotyczyło uwarunkowań podatności ludzi na wpływ utajonego afektu (Karwowska, 2001a; 2001b) – m.in. w zależności od stopnia dystynktywności schematu JA (Jarymowicz, Karwowska, 2001). Punkt wyjścia hipotez dotyczących roli dystynktywności stanowiły dwa założenia: (1) warunkiem formowania się systemu pojęciowych standardów wartościowania jest wyodrębnienie się schematu JA spośród innych schematów; (2) w przypadkach nieuformowania się pojęciowych standardów wartościowania ma ono charakter afektywny, automatyczny. Karwowska wykorzystwała procedurę utajonego afektywnego poprzedzania (Murphy, Zajonc, 1994) przewidując, że osoby o niskiej dystynktywności JA będą szczególnie podatne na wpływ podprogowych bodźców afektywnych. Schemat badania uwzględniał też manipulowanie stanem umysłu badanych przed emitowaniem bodźców podprogowych: uczestnicy najpierw koncentrowani byli bądź na zadaniu poznawczym, neutralnym z punktu widzenia ewaluacji (warunki kontrolne), bądź na zadaniu wymagającym refleksji i posłużenia się wyartykułowanymi standardami ewaluacyjnymi (warunki eksperymentalne). Następnie wszyscy badani poddani zostali procedurze afektywnego poprzedzania (tamże), polegającej na ekspozycji przed pokazywanymi jawnie bodźcami neutralnymi (ideogramami) podprogowych bodźców o charakterze afektywnym (zdjęć twarzy wyrażających emocje). Zadaniem badanych w przypadku tego zadania była ocena ideogramów – przedstawianych jako znaki odnoszące się (rzekomo) do ludzkich cech – na skali ciągłej, opisanej na krańcach: „cecha zdecydowanie negatywna”, „cecha zdecydowanie pozytywna”.

Jak się okazało, oceny neutralnych ideogramów zależały od znaku bodźców podprogowych, przy czym wpływ ten

DOSTRZEGANIE POZYTYWNYCH I NEGATYWNYCH STRON PATRIOTYZMU

był istotnie mniejszy: (1) w warunkach eksperymentalnych (wzbudzenia refleksyjnego systemu wartościowania) niż w warunkach kontrolnych, (2) w grupie osób o stosunkowo najwyższych wskaźnikach dystynktywności JA niż w grupach o wskaźnikach niskich i umiarkowanych.

Okazało się ponadto (w warunkach eksperymentalnych), że aktywizowanie refleksyjnego systemu wartościowania ograniczało wpływ utajonych bodźców afektywnych w grupach osób o stosunkowo niskim i średnim stopniu dystynktywności JA. Natomiast osoby o wysokim stopniu dystynktywności JA wykazały podobny – względnie niski – stopień podatności na wpływ utajonego afektu bez względu na rodzaj warunków badania (i zarazem istotnie mniejszy niż osoby o niskiej i średniej odrębności).

Uzyskaliśmy więc dane wspierające bardziej bezpośrednio hipotezę przewidującą, że stopień dystynktywności schematu JA wiąże się z wielkością wpływu niekontrolowanych mechanizmów afektywnych na ocenianie – większą w przypadku osób o niskim stopniu dystynktywności, zaś mniejszą w przypadku osób o wysokim stopniu dystynktywności schematu JA.

W badaniach, których wyniki przedstawiamy poniżej, chodziło o uzyskanie bardziej bezpośrednich danych dotyczących związku dystynktywności JA z wartościowaniem refleksyjnym i wykorzystywaniem w jego toku wyartykułowanych standardów pojęciowych.

Hipoteza związku stopnia dystynktywności JA ze złożonością poznawczych standardów wartościowania i jej odniesienie do pojmowania patriotyzmu

Struktura JA, powstająca w rezultacie zapisu wszelkiego rodzaju doświadczeń i informacji dotyczących własnej osoby, stanowi podstawę regulacji i integracji funkcjonowania człowieka (Reykowski, 1992). Dzieje się tak niezależnie od refleksyjnej aktywności podmiotu: funkcjonowanie psychiki nie jest zdeterminowane przez to, czy podmiot ma, czy też nie ma ochoty rozmyślać nad tym, jaki świat jest, a w szczególności – jaki mógłby być. Jeśli jednak do takich rozmyślań dochodzi, ich zakodowane rezultaty zmieniają zasady regulacji, w tym – ewaluacji (Jarymowicz, 2001a). W trakcie myślenia następuje rozwój pojęć abstrakcyjnych, stanowiących nowe jakościowo przesłanki wartościowania (Gołąb, 1978). Mogą one służyć do formowania osobistych standardów wartościowania, które stają się podstawą oceniania zjawisk względnie niezależnie od afektu. Owo „względnie” oznacza, że regulacja afektywna jest nieodłącznym atrybutem psychiki. Zdolność do refleksji i jej uprawianie zależy od rozwoju szeregu zdolności i przesłanek motywacyjnych – jeśli taki rozwój nie zachodzi, wartościowanie oparte jest na automatycznych reakcjach afektywnych.

Rozwój abstrakcyjnych standardów, leżących u podstaw rozumienia dobra i zła, wpływa na zachowanie pod warunkiem, że standardy te zostają powiązane z JA i zgłębione intelektualnie (Jarymowicz, 2001b). Gdy tak się nie dzieje, wartości słownie wpajane przez kulturę pozostają etykietkami. Przypuszczamy, że im wyższy jest stopień dystynktywności schematu JA, tym liczniejsze i bardziej zróżnicowane są poznawcze standardy wartościowania wykorzystywane w procesach oceniania.

Niełatwo taką hipotezę zweryfikować. Chcemy przedstawić wyniki pewnych prób, w których – obok miary stopnia dystynktywności schematu JA (por. niżej) – zastosowałyśmy nową technikę orzekania o stopniu złożoności standardów (próby wcześniejsze – por. Krzemionka, 1993; Rutkowska, 2003).

Chodziło o sprawdzenie stopnia złożoności standardów wartościowania postaw patriotycznych. Przyjęłyśmy, że przejawiać się to może wskazywaniem przez osobę badaną desygnatów takich postaw i ich możliwych następstw oraz przypisywaniem im ewaluatywnych znaczeń. Osoby badane były proszone o generowanie pomysłów co do możliwych „pozytywnych i negatywnych stron patriotyzmu”. Uznałyśmy, że o złożoności standardów wartościowania mogą świadczyć dwa aspekty: (1) liczebność wygenerowanych przejawów i następstw postaw patriotycznych oraz (2) zróżnicowanie ich co do znaku.

Patriotyzm należy niewątpliwie do postaw powszechnie szanowanych, powiązanych z emocjami pozytywnymi. U podłoża miłości do ojczyzny leżą najrozmaitsze mechanizmy. Część z nich ma charakter przywiązania, którego podstawy afektywne są poza zasięgiem wglądów (o czym można przekonać się, na przykład emigrując – „Litwo! Ojczyzno moja! Ty jesteś jak zdrowie. Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie, kto cię stracił”). Taka miłość może trwać całe życie, pociągając za sobą różnorodne następstwa. Ich repertuar może ulec ważnym zmianom, gdy podstawowym emocjom towarzyszy narastanie wiedzy i przemyślenia dotyczące ojczyzny: jej specyfiki, dziejów, relacji ze światem, przyszłości. Uczucie może być wówczas głębsze, silniejsze – choć przecież powiązane z wiedzą nie tylko o tym, co jest powodem do chwały i dumy, ale także i o tym, czego wolałoby się uniknąć czy wymazać z pamięci. Powstają bowiem nowe rodzaje powiązań, a ich siła bierze się ze świadomego wyboru i afirmacji pomimo zróżnicowania ocen.

W badaniach niżej zaprezentowanych przedmiotem weryfikacji była następująca hipoteza:

Im niższy stopień dystynktywności schematu JA, tym niższy stopień złożoności standardów wartościowania postaw patriotycznych: (1) tym mniejsza liczebność dostrzeganych desygnatów i (2) tym większy stopień ich jednorodności co do znaku.

Metoda

Osoby badane. Przeprowadzone zostały dwa badania, z użyciem tych samych procedur. W Badaniu 1 wzięło udział 45 osób, w tym 18 kobiet i 27 mężczyzn – byli to studenci różnych warszawskich uczelni. W Badaniu 2 udział wzięło 30 osób (17 kobiet i 13 mężczyzn), studentów psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Pomiar zmiennej niezależnej: stopnia dystynktywności schematu JA. Dystynktywność schematu JA zdefiniowana została operacyjnie jako liczba prototypowych (specyficznych) wymiarów JA, tj. wymiarów uważanych przez podmiot za wymiary schematowe JA i zarazem nie wskazywanych jako schematowe w odniesieniu do INNYCH.

Do pomiaru tej zmiennej służył Kwestionariusz Spostrzegania Społecznego, stanowiący technikę wielokrotnie wykorzystywaną w Zespole Badań nad Tożsamością, prowadzonym przez Marię Jarymowicz (1994). Składa się ona z trzech podobnych części, w których uwaga badanych koncentrowana jest kolejno na kategorii INNI LUDZIE, na kategorii MY i wreszcie na JA. W każdej z części chodzi o zarejestrowanie wymiarów uznanych przez osoby badane za wymiary schematowe dla danego spośród trzech wyróżnionych obiektów. Konstrukcja techniki podporządkowana została następującym kryteriom:

(1) chodzi o miarę stopnia prototypowości schematu JA, a nie spostrzeganą odrębności JA – INNI; by nie prowokować porównań, osoba badana otrzymuje więc i oddaje kolejną część Kwestionariusza przed otrzymaniem następczej;

(2) każda z części Kwestionariusza zawiera taką samą listę 70 rzeczowników (wymiarów odnoszących się do ludzkich cech), opisanych wyłącznie w terminach pozytywnych (jak np. tolerancyjność, uprzejmość, towarzyskość) – chodzi o ograniczenie możliwości prowokowania ewaluacji (czemu sprzyjałyby przymiotniki czy rzeczowniki o konotacjach negatywnych); (3) dlatego też badani nie dokonują samooceny, lecz są proszeni o wskazanie wśród rzeczowników na te, które często biorą pod uwagę „myśląc o...” danej kategorii ludzi czy o samych sobie.

Badani wskazują dowolną liczbę wymiarów, ale w końcowej części każdego z etapów mają za zadanie oznaczyć 10 takich, do których odwołują się najczęściej „myśląc o...” innych ludziach, kategorii MY czy własnej osobie – te właśnie wymiary uznawane są za „schematowe”.

Miarą stopnia dystynktywności JA jest liczba wymiarów prototypowych, czyli tych spośród 10 wymiarów schematowych, które zostały wskazane w stosunku do JA i jednocześnie nie zostały wskazane wśród wymiarów schematowych w odniesieniu do MY czy INNYCH. Dzięki temu uzyskuje się wskaźniki dystynktywności JA – INNI i JA – MY, przyjmujące wartości od 0 (brak dystynktywności) do 10 (dystynktywność maksymalna).

DOSTRZEGANIE POZYTYWNYCH I NEGATYWNYCH STRON PATRIOTYZMU

Pomiar zmiennej zależnej: złożoności standardów wartościowania patriotyzmu. Opracowana metoda (Karwowska, 2001a) miała za celu: (1) zaktywizowanie refleksyjnego systemu wartościowania, (2) zaktywizowanie osobistych standardów oceniania, (3) sprowokowanie badanych do generowania sądów wartościujących.

Sądy miały dotyczyć patriotyzmu. To abstrakcyjne pojęcie, jak można sądzić, ma w umysłach Polaków silne konotacje pozytywne (głęboko zakotwiczone w kulturze i tradycji narodowej) i nie jest – w większości przypadków – przedmiotem codziennych refleksji. Zadanie postawione przed badanymi miało polegać na wskazywaniu argumentów dotyczących – obok pozytywnych – negatywnych stron postaw patriotycznych. Spodziewaliśmy się, że będzie ono dość trudne (choć hipoteza przewidywała, że dla różnych osób trudne w różnym stopniu), bo po części niezgodne z afektem.

W celu uzyskania wskaźnika stopnia złożoności standardów wartościowania każdej z osób badanych prowokowaliśmy badanych do swobodnego generowania argumentów: w diagnozowaniu uznawanych wartości jest to metoda nieporównanie bardziej trafna niż posługiwanie się zamkniętymi listami standardów.

Opracowany kwestionariusz Dyskusje i Dylematy składał się z dwóch kartek, stanowiących dwie części techniki. Pierwsza zawierała wprowadzenie do zadania (pół strony tekstu); wskazywano w nim, że najistotniejsze wartości bywają przedmiotem burzliwych dyskusji, angażujących silne emocje, a nasze zainteresowania badawcze dotyczą przekonań młodych ludzi w kwestiach tak ważnych, „jak aborcja, przymusowe leczenie alkoholików itp.” Część druga wskazywała, że chodzić będzie o postawy patriotyczne. Zaczynała się od etykiety PATRIOTYZM, a tekst wstępny zwracał uwagę na: (1) zjawiska „przenikania się kultur” oraz obawy, że może się zatracić to, co dla własnej kultury specyficzne, (2) dyskusje, w których z jednej strony wiele mówi się o konieczności umacniania miłości do ojczyzny, a z drugiej – o niebezpieczeństwie powstawania uprzedzeń wobec innych narodów. Po tym wstępie dookreślano zadanie: „Dobre i złe strony postaw patriotycznych mogą przejawiać się w różnych dziedzinach życia (takich jak gospodarka, nauka, sztuka). Interesuje nas to, w jaki sposób spostrzegają to zjawisko młodzi ludzie. Spróbuj przytoczyć argumenty odnoszące się do pozytywnych i negatywnych stron patriotyzmu”. Dalsza część strony podzielona była na dwie kolumny, opisane następująco: POZYTYWNE STRONY PATRIOTYZMU – NEGATYWNE STRONY PATRIOTYZMU, a poniżej pozostawiono wykropkowane linie, które miały skłaniać do enumeracji argumentów, planowana była bowiem analiza ilościowa.

Wskaźnikiem zmiennej zależnej była liczba wygenerowanych argumentów – wprowadzono dwa wskaźniki częściowe odnoszące się do (1) pozytywnych i (2) negatywnych stron patriotyzmu.

Wyniki badań

Kryteria podziału badanych na grupy o różnym stopniu dystynktywności JA. Zgodnie z przyjmowanymi zazwyczaj kryteriami, wzięto pod uwagę wskaźniki dystynktywności schematu JA względem schematu INNI i uznano:

za niski stopień – wartości 0-4; za poziom średni – wartości 5-6, za poziom wysoki – wartości 7-10.

Liczebność wygenerowanych argumentów dotyczących patriotyzmu. Rysunek 1 przedstawia wyniki Badania 1 i Badania 2 dotyczące liczebności wygenerowanych argumentów w grupach osób o różnym stopniu dystynktywności JA.

Jak widać, liczebności wygenerowanych argumentów w obu badaniach są dość różne: uczestnicy Badania 2 (studenci psychologii) wygenerowali więcej argumentów niż uczestnicy Badania 1 (studenci innych kierunków). Różnicowanie wyników w wyodrębnionych grupach okazało się jednak – z punktu widzenia weryfikowanej hipotezy – podobne: w obu badaniach stosunkowo najwięcej argumentów wygenerowały osoby z grupy o wysokim poziomie dystynktywności JA.

W przypadku Badania 1 efekt główny nie był istotny. Porównania grup parami wykazały jedynie pewną różnicę pomiędzy grupami osób o średnim i wysokim stopniu dystynktywności – te ostatnie wygenerowały więcej argumentów [$t_{(42)} = 1,974$; $p = 0,05$].

W Badaniu 2 odnotowano efekt główny stopnia dystynktywności JA [$F_{[2,27]} = 3,816$ $p = 0,035$]. Stwierdzono istotnie niższą liczbę wygenerowanych argumentów u osób o niskim stopniu dystynktywności JA względem osób zarówno o średnim, jak i o wysokim stopniu dystynktywności [odpowiednio: $t_{(27)} = 2,555$; $p = 0,017$ oraz $t_{(27)} = 2,253$; $p = 0,033$].

Porównanie liczebności wygenerowanych argumentów pozytywnych i negatywnych. Rysunek 2 przedstawia wskaźniki liczebności wygenerowanych argumentów dotyczących pozytywnych i negatywnych stron postaw patriotycznych w grupach o różnym stopniu dystynktywności JA.

W przypadku obu badań istotne były oba efekty główne.

1. Efekt pierwszy dotyczył rodzaju wygenerowanych argumentów. Osoby badane generowały istotnie mniej

DOROTA KARWOWSKA, MARIA JARYMOWICZ

argumentów dotyczących NEGATYWNYCH niż POZYTYWNYCH stron patriotyzmu [Badanie 1: $F_{[1,42]} = 6,882$; $p = 0,012$ oraz Badanie 2: $F_{[1,27]} = 14,347$; $p = 0,001$].

Analiza efektów prostych wykazała jednak, że efekt ten był istotny tylko w grupie o najniższej dystynktywności JA [Badanie 1: $t_{(6)} = 3,667$; $p = 0,010$ oraz Badanie 2: $t_{(8)} = 2,713$; $p = 0,027$]. Ponadto w Badaniu 2 uzyskano słaby efekt podobnego rodzaju w grupie osób o średniej dystynktywności JA [$t_{(11)} = 2,049$; $p = 0,065$]. Podobnych różnic nie stwierdzono natomiast w grupie osób o wysokiej dystynktywności JA w żadnym z badań.

2. Drugi efekt główny dotyczył stopnia dystynktywności JA. Przejawił się on jednak jedynie w zakresie generowania argumentów NEGATYWNYCH [Badanie 1: $F_{[2,42]} = 3,792$; $p = 0,031$ oraz Badanie 2: $F_{[2,27]} = 4,483$; $p = 0,021$].

Analiza efektów prostych wykazała, że w obu badaniach liczby wygenerowanych argumentów NEGATYWNYCH były istotnie wyższe w grupie osób o wysokim stopniu dystynktywności JA niż w grupie osób o niskiej dystynktywności [Badanie 1: $t_{(42)} = 2,383$; $p = 0,022$ oraz Badanie 2: $t_{(27)} = 2,766$; $p = 0,010$]. Ponadto w Badaniu 1 stwierdzono podobną różnicę pomiędzy grupami o wysokim i średnim stopniu dystynktywności JA [$t_{(42)} = 2,190$; $p = 0,034$], a w Badaniu 2 – pomiędzy grupami o średnim i niskim stopniu dystynktywności JA [$t_{(27)} = 2,448$; $p = 0,021$].

W żadnym z badań grupy osób o różnym stopniu dystynktywności schematu JA nie różniły się istotnie w zakresie liczby wygenerowanych argumentów POZYTYWNYCH.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Tak jak się należało spodziewać, uczestnicy badania – bez względu na grupę i warunki badania – wykazali podobną łatwość w generowaniu argumentów pozytywnych dotyczących patriotyzmu. Wyodrębnione grupy osób różniły się natomiast liczebnością wygenerowanych argumentów negatywnych, a tym samym proporcją argumentów różnych co do znaku.

W związku ze sformułowaną hipotezą należało oczekiwać, że osoby z grupy o najniższym stopniu dystynktywności JA wygenerują w ogóle stosunkowo najmniej argumentów, a argumenty wygenerowane okażą się jednorodne co do znaku: w odniesieniu do patriotyzmu będą to głównie argumenty pozytywne. Dane potwierdziły te oczekiwania. Okazało się ponadto, że w warunkach zadania prowokującego do generowania argumentów o obu znakach, osoby o względnie najwyższym stopniu dystynktywności JA wygenerowały podobne liczebności argumentów wskazujących na pozytywne i negatywne aspekty postaw patriotycznych.

Ten obraz wyników, pochodzących z dwóch badań, wspiera nasze konceptualizacje. Przypuszczamy, że wyodrębnienie się schematu JA spośród innych reprezentacji umożliwia autorefleksję – z różnymi tego konsekwencjami. Jedną z nich stanowią wybory uznanych za ważne standardów wartościowania, a to owocuje wzrostem liczebności i zróżnicowania (m.in. ze względu na znak) wyartykułowanych kryteriów oceniania. Oba badania pokazały, że osoby o względnie wysokim stopniu dystynktywności JA wygenerowały najwięcej argumentów odnoszących się do postaw patriotycznych, i to zarówno pozytywnych, jak i negatywnych stron patriotyzmu – co, jak uważamy, może świadczyć o większej złożoności uformowanych w umysłach tych osób poznawczych standardów wartościowania. Z kolei fakt, że osoby o niskiej dystynktywności JA wygenerowały istotnie mniej argumentów dotyczących negatywnych niż pozytywnych stron postaw patriotycznych, może implikować, że osoby te korzystają głównie z przesłanek wartościowania afektywnych (zgodnych z powszechnie odczuwanym znaczeniem patriotyzmu) i jednocześnie mają pewne trudności z generowaniem argumentów sprzecznych z nimi pod względem znaku.

Na uwagę zasługuje także wynik uzyskany w przypadku osób o średnim stopniu dystynktywności JA. W Badaniu 1 osoby te wygenerowały istotnie mniej argumentów niż osoby o wysokim stopniu dystynktywności, natomiast w Badaniu 2 wygenerowały ich podobną liczbę (i zarazem istotnie większą niż osoby o niskim stopniu dystynktywności). Tak więc wzór uzyskany przez osoby z tych grup był w Badaniu 1 zbliżony do wyników osób o niskiej, a w Badaniu 2 – osób o wysokiej dystynktywności JA (podobną zmienność rezultatów osób zaliczanych do tego typu grup odnotowywano także w innych badaniach wykorzystujących wskaźnik dystynktywności JA – por. Jarymowicz, 1994). Sugeruje to, że wskaźniki umiarkowanego stopnia dystynktywności odzwierciedlają pewien etap rozwojowy – co w przypadku opisanych tu badań mogłoby oznaczać, że osoby o takich wskaźnikach dysponują już pewnym zasobem zdolności instrumentalnych, takich jak poznawcze standardy wartościowania, ale w pewnych warunkach nie odwołują się do nich, opierając się na przesłankach afektywnych, dostępnych bez względu na stopień rozwoju standardów poznawczych.

UWAGA KOŃCOWA

DOSTRZEGANIE POZYTYWNYCH I NEGATYWNYCH STRON PATRIOTYZMU

Problematyka, której dotyczy artykuł, jest bardzo złożona, a historia psychologicznych studiów empirycznych nad mechanizmami wartościowania niezbyt długa (choć literatura polska dotycząca tego obszaru problematyki jest wyjątkowo bogata – por. m.in. Czapiński, 1985, 1988; Lewicka, 1985; Wojciszke, 1991). Trzeba więc uznać wszelkie nasze studia za eksploracyjne. Mamy jednak nadzieję, że ich wyniki staną się przyczynkiem do lepszego rozumienia procesów wartościowania – w tym także czynników ograniczających podatność na wpływy utajonego (często irracjonalnego) afektu oraz znaczenia, jakie ma w funkcjonowaniu rozwój specyficznie ludzkiego, refleksyjnego systemu wartościowania.

BIBLIOGRAFIA

- Czapiński, J. (1985). *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej (o naturze optymizmu)*. Wrocław: Ossolineum.
- Czapiński, J. (1988). *Wartościowanie – efekt negatywności (o naturze realizmu)*. Wrocław: Ossolineum.
- Gołąb, A. (1978). Geneza procesów wartościowania. W: J. Reykowski (red.), *Teoria osobowości a zachowania prospołeczne* (s. 31-57). Warszawa: IFiS PAN.
- Jarymowicz, M. (1992). Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. W: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmiennność kulturowa* (s. 213-275). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Jarymowicz, M. (1994) (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (1997). Dociekania nad naturą emocji: o emocjach poza świadomością i emocjach poza spontanicznością. *Czasopismo Psychologiczne*, 3, 153-170.
- Jarymowicz, M. (1998). Uczucia. W: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii* (s. 929-935). Warszawa: Fundacja INNOWACJA.
- Jarymowicz, M. (1999). O jednym z tropów w myśleniu Janusza Reykowskiego: reakcje afektywne i sądy ewaluacyjne jako formy wartościowania. *Studia Psychologiczne*, 37, 2, 67-75.
- Jarymowicz, M. (2001a) (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem*. Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Jarymowicz, M. (2001b). Jak powiązać własne JA-idealne z własnymi czynami? W: D. Doliński, B. Weigl (red.), *Od myśli i uczuć do decyzji i działań* (s. 21-29). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Jarymowicz, M., Karwowska, D. (2001). Hipotetyczne związki struktury JA z podatnością na wpływ utajonego afektu: wstępne dane dotyczące roli stopnia dystynktywności schematu JA. W: M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem* (s. 200-214). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Karwowska, D. (2001a). *Wzbudzenie afektywnego i refleksyjnego systemu wartościowania a formułowanie sądów* (niepublikowana praca magisterska, Warszawa, Wydział Psychologii UW).
- Karwowska, D. (2001b). Wpływ utajonych bodźców afektywnych na ocenianie w warunkach uprzedniej koncentracji na zadaniu poznawczym neutralnym lub zadaniu angażującym wartościowanie refleksyjne. W: M. Jarymowicz (red.), *Pomiędzy afektem a intelektem* (s. 191-199). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Krzemionka, D. (1993). The self-distinctness and standards used in evaluating the similar and dissimilar partner. W: M. Jarymowicz (red.), *To know Self – To understand Others* (s. 134-147). Delft: Eburon.
- Kwiatkowska, A. (1994). O funkcjach podziału na swoich i obcych: tożsamościowe uwarunkowania społecznych kategoryzacji. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 37-59). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- LeDoux, J. (1996). *Emotional brain*. New York: Simon & Schuster.
- Lewicka, M. (1985). Afektywne i deskryptywne mechanizmy spostrzegania innych ludzi. W: M. Lewicka, J. Trzebiński (red.), *Psychologia spostrzegania społecznego* (s. 19-78). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Maison, D. (1994). Afekt a poznawcze standardy ewaluacyjne jako podstawa formułowania sądów. W: M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 157-169). Warszawa: Wydawnictwo IP PAN.
- Markus, H. R. (1977). Self-schema and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
- Murphy, S., Zajonc, R. (1994). Afekt, poznanie i świadomość: rola afektywnych bodźców poprzedzających przy optymalnych i suboptymalnych ekspozycjach. *Przegląd Psychologiczny*, 37, 261-299.
- Pochwatko, G. (2003). *Utajony afekt a reakcje dążenia i unikania* (niepublikowana praca doktorska, Warszawa, Instytut Psychologii PAN).
- Reykowski, J. (1985). Standardy ewaluacyjne: geneza, zasady funkcjonowania, rozwój (zarys modelu teoretycznego). W: A. Gołąb, J. Reykowski, *Studia nad rozwojem standardów ewaluacyjnych* (s. 12-49). Wrocław: Ossolineum.
- Reykowski, J. (1990). Rozwój moralny jako zjawisko wielowymiarowe. W: J. Reykowski, N. Eisenberg, E. Staub (red.), *Indywidualne i społeczne wyznaczniki wartościowania* (s. 33-58). Wrocław: Ossolineum.
- Reykowski, J. (1992). Osobowość. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna: emocje, motywacja, osobowość* (s. 115-198). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Rutkowska, D. (2003). *Operowanie pojęciami aksjologicznymi w warunkach wzbudzenia automatycznego vs refleksyjnego systemu wartościowania* (niepublikowana praca doktorska, Warszawa, Wydział Psychologii UW).
- Rutkowska, D., Szuster, A. (w druku). Operowanie pojęciami aksjologicznymi w warunkach wzbudzenia automatycznego vs refleksyjnego systemu wartościowania u osób o różnym stopniu ukształtowania standardów pozasobistych. *Studia Psychologiczne*, 41.
- Schwartz, S. (1976). Aktywizacja osobistych standardów normatywnych a zachowanie prospołeczne. *Studia Psychologiczne*,

DOROTA KARWOWSKA, MARIA JARYMOWICZ

15, 5-31.

Wojciszke, B. (1991). *Procesy oceniania ludzi*. Poznań: Wydawnictwo NAKOM.